

УДК 021:316.74(477)

Сергій Назаровець,
бібліотекар 2-ї категорії
НТБ НУ "Львівська політехніка",
аспірант ХДАК

Підтримка руху відкритого доступу в українському бібліотекознавстві

Висвітлено результати соціологічного дослідження, яке проводилось серед вітчизняних фахівців бібліотечної справи з метою виявлення мотивуючих та стримуючих факторів щодо поширення ідей руху відкритого доступу в бібліотекознавстві.

Ключові слова: соціологічне дослідження, українське бібліотекознавство, наукова комунікація, відкритий доступ, сучасні інформаційні технології.

Розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій, електронного видавництва, онлайн-комунікаційних інструментів та водночас криза традиційної видавничої моделі, що супроводжувалась постійним зростанням цін на академічні видання, сприяли виникненню нового виду наукової електронної комунікації — руху за відкритий доступ (ВД). Це практика розповсюдження рецензованих наукових публікацій у вільному та необмеженому інтернет-доступі для вчених, дослідників, викладачів, студентів і всіх, кого цікавить наука, з метою обміну та найефективнішого використання набутих знань.

Особлива роль бібліотекарів у промоції руху ВД неодноразово відзначалася в авторитетних міжнародних деклараціях, спрямованих на його пропаганду. Так, у Бетесдинській заяві про відкритий доступ до публікацій сказано, що бібліотекам потрібно докласти максимум зусиль для швидкого переходу наукової спільноти на модель вільного розповсюдження наукової інформації [2]. Для цього пропонується розробляти та підтримувати механізми вільного поширення наукових публікацій, приділяти першочергову увагу навчання та інформуванню користувачів про переваги ВД, оперативного надавати інформацію про відкриті наукові ресурси у бібліотечних каталогах та базах даних.

Існує два основні комунікаційні канали розповсюдження документів ВД: оприлюднення статей у рецензованих публічних журналах, де усі витрати, пов'язані з видавничим процесом, оплачують самі автори чи їхні спонсори; самоархівування наукових документів авторами на власних веб-сторінках або в інституційних чи тематичних електронних архівах.

Ступінь підтримки відкритого доступу представниками різних галузей знань неоднаковий і залежить від авторитетності фахових видань, які реалізують цю модель, та ініціативності авторів щодо самоархівування своїх наукових публікацій. Згідно з результатами мультидисциплінарного дослідження рецензованих статей, опублікованих у 2008 році, з усіх наукових галузей найнижча їхня загальна частка у ВД виявилась у хімії — 13%, у той час як у природничих науках вона була найвищою — 33% [3].

Поширення руху відкритого доступу змусило видавців вжити спеціальних заходів щодо самоархівування робіт: дозвіл на архівування статей до їхньої публікації (препринт), після їхнього оприлюднення (постпринт), на архівування препринтів і постпринтів або на підтримку практики самоархівування [6, с. 8]. Згідно з даними проекту ROMEO, станом на 2011 рік 94% академічних видань, що увійшли до бази

даних проекту (приблизно 19 000 назв), не забороняли авторам самоархівувати свої роботи, при цьому 60% дозволяли негайне самоархівування своїх робіт [1].

Отже, перешкодою на шляху поширення практики самоархівування наукових робіт часто стає поведінка не академічних видавництв, а самих авторів, які не поспішають розмішувати свої роботи у вільному доступі без додаткових мотивацій. Саме тому розповсюдженою світовою практикою стає запровадження політики "обов'язкового" архівування результатів наукових досліджень установами та організаціями, за чий кошт проводяться ці дослідження [10, с. 7].

Як свідчить зарубіжний досвід, переважна більшість фахівців у галузі бібліотекознавства та інформаційних наук теоретично виступають за відкритий доступ, проте коли справа доходить до самоархівування власних наукових робіт, то ентузіазм зникає [4]. Цей парадокс між закликами та реальними діями теоретиків і практиків можемо прослідкувати і на вітчизняному прикладі. Фінансування наукових досліджень у країнах, що розвиваються, — доволі обмежене, тож зростає розрив у доступності до їхніх результатів, що впливає також і на якість самих досліджень. Тому ідея відкритого доступу, одним з пріоритетних завдань якої є скорочення розриву в доступі до наукової інформації у світі, безумовно, знайшла позитивний відгук у вітчизняній бібліотечної спільноти. Так, у червні 2012 року учасниками 19-ї Міжнародної конференції "Крим-2012: Бібліотеки та інформаційні ресурси у сучасному світі науки, культури, освіти і бізнесу" було прийнято Кримську Декларацію Відкритого Доступу, яка закликає бібліотеки до його популяризації серед користувачів, ініціювання створення та розвитку інституційних і тематичних репозитаріїв, забезпечення збереження наукових публікацій [5].

Водночас в Україні широкого розповсюдження набула практика створення університетських репозитаріїв, і найчастіше функція їхньої технологічної підтримки, наповнення та реклами покладена саме на працівників бібліотек вищих навчальних закладів. Та попри це, проведений аналіз вмісту репозитаріїв ВНЗ України виявив невелику кількість бібліотекознавчих публікацій та відносно низьку частоту їхнього цитування [8]. Також вітчизняними фахівцями бібліотечної справи практично не використовується найбільший міжнародний відкритий електронний архів з галузі бібліотекознавства та інформаційних наук — E-LIS. З моменту першої згадки про нього у вітчизняній фаховій періодиці і до сьогодні кількість документів, архівованих вітчизняними авторами, залишається мізерною [9, с. 27].

Для виявлення мотивуючих факторів та перешкод на шляху розповсюдження ідей руху відкритого доступу у вітчизняному бібліотекознавстві було вирішено провести інтернет-опитування серед українських фахівців бібліотечної справи. Основними завданнями цього дослідження стали: визначення потреб та очікувань вітчизняних бібліотекознавців від використання відкритих електронних ресурсів, оцінювання навичок роботи з сучасними інформаційно-комп'ютерними технологіями, вивчення думки бібліотекознавців щодо ініціативи відкритого доступу, з'ясування характерних рис групи його прихильників у вітчизняному бібліотекознавстві.

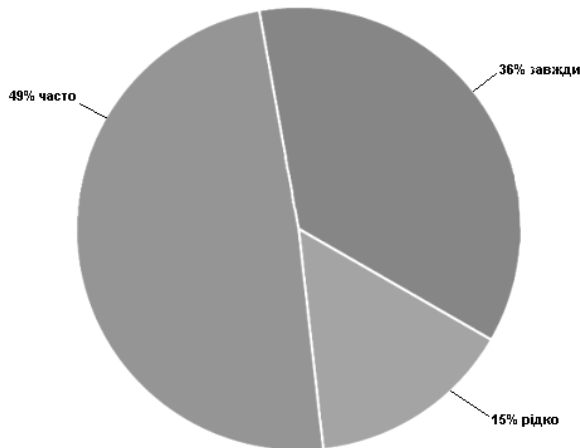
Он-лайн-опитування проводилось у межах Міжнародного тижня відкритого доступу, що проходив 22—28 жовтня 2012 року. Анкетування респондентів відбувалося за допомогою інтернет-сервісу SurveyMonkey (<http://surveymonkey.com>). На всі запитання відповіло 90 респондентів.

Анкета складалася з трьох блоків: відомості про респондента (вік, рівень володіння ПК та інтернет-сервісами, знання іноземних мов); ступінь використання електронних ресурсів у науковій діяльності; загальне ставлення до ролі руху ВД у розвитку наукової комунікації.

За результатами анкетування розподіл респондентів за віком був такий: основну групу становили бібліотекознавці віком 35—55 років — 48%, група 25—35 років — 29%, більше 55 років — 16% і до 25 років — 7%. Переважна більшість опитуваних відповіли, що добре опанували ПК та інтернет-сервіси (86%).

Майже однаковими за кількістю виявились групи тих, хто володіє англійською мовою не нижче розмовного рівня (43%), і тих, хто знає її слабо (41%). Серед решти іноземних мов, що загалом становили незначний відсоток, було названо німецьку, французьку, російську, іспанську, польську, чеську, латинську.

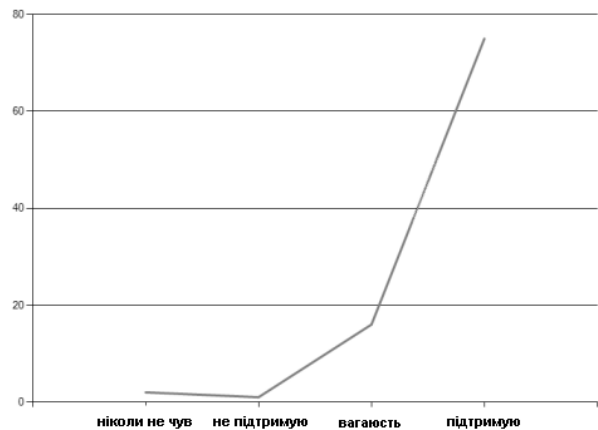
З'ясувалося, що всі без винятку респонденти використовують інформаційні інтернет-ресурси при проведенні науково-дослідних робіт. При цьому 36% бібліотекознавців послуговуються ними постійно, 49% — у більшості випадків і лише 15% респондентів — рідко (діагр. 1).

Діагр. 1. Ступінь використання українськими бібліотекознавцями інтернет-ресурсів при проведенні науково-дослідних робіт

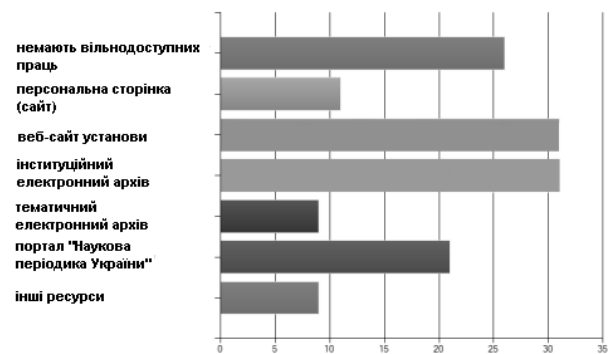
Однак респонденти доволі стримано оцінили сучасний стан наукової он-лайн-комунікації серед українських бібліотекознавців: 67% переконані, що вона розвивається повільно, 13% — доволі стрімко, 20% — знаходиться у зародковому стані.

Більшість опитаних українських бібліотекознавців є прихильниками відкритого доступу — 80%, противниками — 1%, вагаються, до якої зі сторін себе віднести, — 17%. Ще 2% респондентів нічого не чули про нього (діагр. 2).

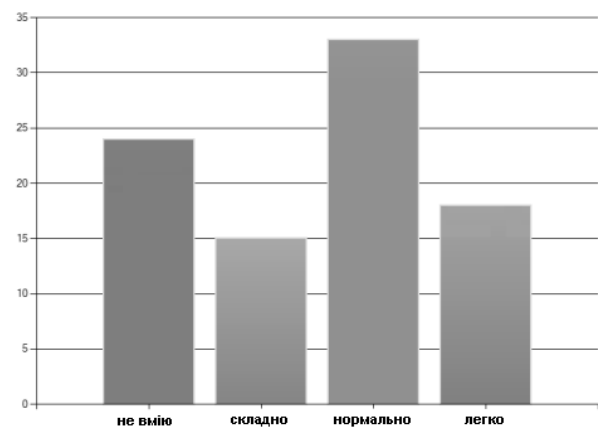
Діагр. 2. Ступінь підтримки руху відкритого доступу вітчизняними бібліотекознавцями

Згідно з даними опитування, 28% бібліотекознавців не розмістили власні роботи у мережі Інтернет, 12% виклали праці на персональному сайті (сторінці), 33% — на веб-сайті установи, 33% — в інституційному електронному архіві, 10% — у тематичному електронному архіві, 22% — на порталі "Наукова періодика України", 10% респондентів зазначили власні варіанти, які, як правило, або дублювали вже наявні відповіді, або помилково називали відомі комерційні наукометричні бази даних чи пошукові системи (діагр. 3).

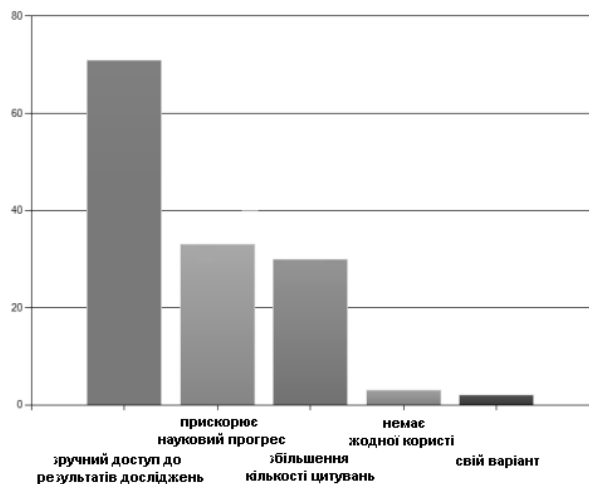
Діагр. 3. Стан використання українськими бібліотекознавцями відкритих інтернет-ресурсів для поширення своїх публікацій

Попри високу кількість серед респондентів досвідчених користувачів ПК, оцінювання ними складності технологічного процесу самоархівування власних праць дуже відрізняється: 37% опитаних дали оцінку "нормально", 27% взагалі не вміють самоархівувати власні наукові праці, 20% вважають процес самоархівування легким, 16% — доволі складним (діагр. 4).

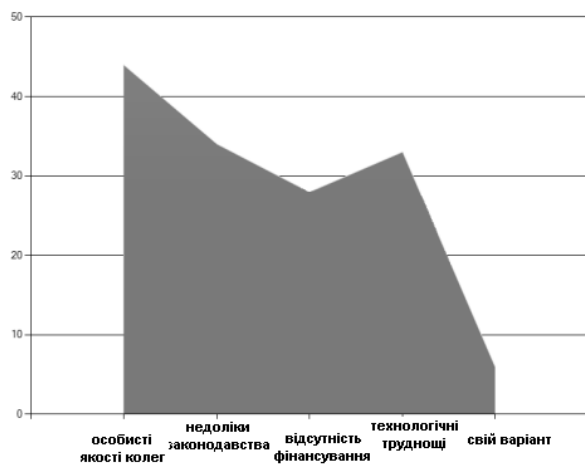
Діагр. 4. Оцінювання складності процесу самоархівування робіт

Більшість бібліотекознавців позитивно сприймають наявність своїх праць у відкритому доступі. Так, 79% опитаних вважають, що це сприяє зручному доступу до результатів досліджень, 38% — прискорює науковий прогрес, 33% — збільшує кількість цитувань, і лише 3% респондентів не бачать у цьому жодної користі (діагр. 5).

Діагр. 5. Переваги підтримки ініціативи відкритого доступу

До факторів, які перешкоджають поширенню руху ВД серед вітчизняних бібліотекознавців, респондентами було віднесено: особисті якості колег (49%), недоліки законодавства (38%), технологічні труднощі (37%), відсутність фінансування (31%). Власні варіанти респондентів: відсутність попиту на послугу з боку наукового співтовариства, консервативність фахового менталітету, якість вітчизняних публікацій, психологічні проблеми (діагр. 6).

Діагр. 6. Фактори, що негативно впливають на рівень підтримки ініціативи відкритого доступу

Узагальнення результатів он-лайн-опитування дало змогу зробити ряд висновків про пріоритети вітчизняних бібліотекознавців щодо генерування та використання відкритих фахових інтернет-ресурсів.

Більшість фахівців володіють ПК, інтернет-сервісами та регулярно або постійно використовують онлайн-інформаційні ресурси. Водночас чимало погоджуються з тим, що рівень інтернет-комунікації між вченими галузі досі низький. Великий відсоток бібліотекознавців, які недостатньо добре володіють іноземною мовою. Оскільки багато популярних інтернет-ресурсів та інструментів не мають українського інтерфейсу, це ускладнює розвиток он-лайн-комунікації галузі.

Процес самоархівування наукової публікації вимагає від автора базових навичок роботи з інтернет-сервісами та вільного часу. Основна проблематичність цього процесу не технічні нюанси, а правильність занесення метаданих архівованого документа, що, безумовно, не викликає жодних труднощів у фахівців-бібліотекознавців. Однак результати опитування показують, що бібліотекознавці неоднозначно оцінюють процес самоархівування наукових праць. Це може свідчити як про осмислення власних навичок роботи з ПК, так і про елементарний брак зацікавленості до самоархівування своїх робіт. Це припущення також підтверджують результати аналізу інтернет-ресурсів, що використовуються вітчизняними бібліотекознавцями для поширення своїх наукових праць, — веб-сайти з можливістю самоархівування серед них менше популярні. Крім цього, ще у значного відсотка вітчизняних бібліотечних фахівців відсутні власні праці у мережі Інтернет, доступ до яких вільний.

Попри те, що багато респондентів виявились прихильниками руху ВД, чимало з них сповідує прагматичний підхід, вважаючи, що ця ініціатива насамперед забезпечує зручний доступ до результатів наукових досліджень. Натомість переконаних у тому, що завдяки ВД суттєво прискорюється науковий прогрес, значно менше. Отже, вітчизняні бібліотекознавці недооцінюють роль відкритого доступу в процесі розбудови наукової комунікації. Вони декларують власну готовність до використання здобутків інформаційно-комп'ютерних технологій та відзначають позитивні зрушення галузі в цьому напрямі. Парадоксально, але саме суб'єктивна оцінка колег-бібліотекознавців, як засвідчили результати дослідження, виявилась головною перешкодою на шляху розповсюдження відкритого доступу у вітчизняному бібліотекознавстві.

На підставі аналізу одержаних результатів анкетування можна сформулювати пропозиції для розбудови ефективного плану дій щодо подальшого поширення й активного використання українськими бібліотекознавцями переваг руху ВД.

Нині створено усі передумови для розвитку плідної співпраці бібліотекознавців в інтернет-середовищі, отже, вітчизняним спеціалістам слід подбати про доступність у мережі достовірних контактних даних задля налагодження сталих та ефективних наукових зв'язків.

Назріла потреба створення якісного та змістовно насиченого вітчизняного бібліотекознавчого інтернет-ресурсу з наявністю українського інтерфейсу, який надавав би детальну технічну підтримку з питань самоархівування, і вдосконалення вже існуючих спеціалізованих інтернет-навігаторів відкритих національних та міжнародних бібліотекознавчих ресурсів мережі.

Регулярне інформування про переваги підтримки руху відкритого доступу та нові технології його запровадження, тісна співпраця з мультидисциплінарними науковими групами фахівців мають змінити суто прагматичне ставлення вітчизняних бібліотекознавців до ініціативи відкритого доступу і підвищити розуміння важливості його ролі в науковому прогресі людства.

Проведення повторного соціологічного дослідження після реалізації перерахованих пропозицій, оцінка ефективності їхнього запровадження у поєднанні з кількісно-якісним аналізом загальнодоступних бібліотекознавчих інтернет-ресурсів є одним із перспективних напрямів подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. 60% of Journals allow immediate archiving of peer-reviewed articles — but it gets much better... // SHERPA Services Blog : Website. — Mode of access: URL : <http://romeo.jiscinvolve.org/wp/2011/11/24/60-of-journals-allow-immediate-archiving-of-peer-reviewed-articles-but-it-gets-much-better>. — Title from screen.

2. *Bethesda* statement on open access publishing // Earlham college : website. — Mode of access: URL : <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>. — Title from screen.
3. *Björk B-C*. Open access to the scientific journal literature: situation 2009 / Bo-Christer Björk, Patrik Welling, Mikael Laakso, Peter Majlender, Turid Hedlund, Guðni Guðnason // PLoS ONE. — 2010. — 5(6) — Mode of access: URL : <http://www.plosone.org/article/info:doi/10.1371/journal.pone.0011273>. — Title from screen.
4. *Lewandowski D*. Google Scholar as a tool for discovering journal articles in library and information science // Online information review. — 2010. — Vol. 34, № 2. — P. 250—262.
5. *Кримська Декларация* відкритого доступу // ELibUKR : Веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.elibukr.org/uk/novini/krimaska-deklaraciya-vidkritogo-dostupu.html>. — Назва з екрана.
6. *Московкин В. М.* Развитие формальных научных коммуникаций в условиях экспоненциального роста знаний и цифровой революции / В. М. Московкин // Международный форум по информации. — 2008. — Т. 33, № 2. — С. 6—11.
7. *Линден И. Л.* Открытый доступ: "зеленый путь" и "золотой путь" / И. Л. Линден, Ф. Ч. Линден // Научные и технические библиотеки. — 2009. — № 7. — С. 30—44.
8. *Назаровець С.* Цитат-аналіз бібліотекознавчих веб-публікацій як об'єктів зберігання репозитаріїв ВНЗ України / С. Назаровець // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — 2011. — Вип. 34. — С. 170—177.
9. *Шульга І.* Архіви та журнали відкритого доступу в галузі бібліотечної справи та інформаційних дисциплін / Ірина Шульга // Бібліотечний вісник. — 2006. — № 5. — С. 23—31.
10. *Ярошенко Т.* Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років / Тетяна Ярошенко // Бібліотечний вісник. — 2011. — № 5. — С. 3—10.

Отражены результаты социологического исследования, которое проводилось среди отечественных специалистов библиотечного дела с целью выявления мотивирующих и сдерживающих факторов по распространению идей движения открытого доступа в библиотековедении.

Illuminated the results of a sociological survey conducted among Ukrainian scientists librarians for identify constraints and motivating factors in the spread of ideas Open Access in librarianship.

Надійшла в редакцію 12 листопада 2012 року